

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.39>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

Нікітіна-Дудікова Ганна Юріївна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

Формування методологічних основ криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей потребує залучення системи методів наукового пізнання для вирішення поставлених завдань відповідно до предмета дослідження. Вказана обставина визначає особливості застосованої методології наукового пізнання, яка ґрунтується на загальнонаукових засадах та враховує особливості пізнання під час вирішення окремих проблемних питань правозастосовної діяльності в окресленій сфері.

Широке коло поставлених завдань зумовлює відповідний підхід до методології дослідження криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей, що знаходить вираз у застосовуваних методах згідно з ієрархічною структурою:

1) діалектичний метод (всезагальний);

2) загальнонаукові логічні методи (аналіз і синтез; індукція і дедукція; абстрагування; конкретизація; узагальнення; аналогія; ідеалізація; формалізація); емпіричні (спостереження, вимірювання, експеримент, порівняння, описання), евристичні (інтуїція);

3) спеціальні методи наукових досліджень, а саме спеціально-правові методи дослідження (порівняльно-правовий, історико-правовий, догматичний, системно-структурний, системного аналізу);

4) спеціальні методи криміналістики – власне криміналістичні методи (криміналістична ідентифікація, криміналістична діагностика, криміналістичне версіювання) та методи інших наук (фізики, хімії, біології, соціології, психології, кібернетики), пристосовані для вирішення криміналістичних завдань.

Методологічний рівень опрацювання криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей передбачає охоплення процесу як розслідування злочинів, так і їх наступного судового розгляду, під час якого здійснюється остаточне пізнання події злочину. Криміналістична методика розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей має кінцевою метою досягнення завдань кримінального провадження, що можливо лише за умови остаточного опрацювання справи по суті.

Ключові слова: методологія, метод, криміналістична методика, розслідування, злочин проти статевої свободи та статевої недоторканності, дитина.

Nikitina-Dudikova Hanna. Methodological bases of research of criminological methods of investigation of crimes against sexual freedom and sexual inviolability of children

The formation of the methodological foundations of forensic methods of investigating crimes against sexual freedom and sexual integrity of children requires the involvement of a system of methods of scientific knowledge to solve problems in accordance with the subject of research. This circumstance determines the features of the applied methodology of scientific knowledge, which is based on general scientific principles, and takes into account the peculiarities of knowledge in solving certain problems of law enforcement in this area.

A wide range of tasks determines the appropriate approach to the methodology of the study of forensic methods of investigating crimes against sexual freedom and sexual integrity of children, which is expressed in the methods used, according to the hierarchical structure:

1) dialectical method (universal);

2) general scientific logical methods (analysis and synthesis; induction and deduction; abstraction; concretization; generalization; analogy; idealization; formalization); empirical (observation, measurement, experiment, comparison, description), heuristic (intuition);

3) special methods of scientific research, namely special legal research methods (comparative law, historical law, dogmatic, system-structural, system analysis);

4) special methods of criminology – actually forensic methods (forensic identification, forensic diagnostics, forensic versioning) and methods of other sciences (physics, chemistry, biology, sociology, psychology, cybernetics), adapted to solve forensic problems.

The methodological level of elaboration of the forensic methodology of investigation of crimes against sexual freedom and sexual integrity of children provides for the coverage of both the process of investigation of crimes and their subsequent trial, during which the final knowledge of the crime. The forensic methodology of investigation of crimes against sexual freedom and sexual integrity of children has the ultimate goal of achieving the objectives of criminal proceedings, which is possible only if the case is finalized on the merits.

Key words: *methodology, method, forensic methodology, investigation, crime against sexual freedom and sexual integrity, child.*

Формування криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей охоплюється предметом криміналістики, відноситься до її актуальних завдань, ґрунтується на методологічній основі науки криміналістики. Як відомо, завдання криміналістики визначаються її соціальною функцією – сприяти своїми прийомами, методами і засобами справі боротьби зі злочинністю [1, с. 16], яка сьогодні не обмежується кордонами держави, має транснаціональний характер. Відповідно, формування методологічних основ криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей потребує залучення системи методів наукового пізнання для вирішення поставлених завдань із врахуванням предмета дослідження. Вказана обставина визначає методологію наукового пізнання, яка повинна ґрунтуватися на загальнонаукових засадах та врахувати особливості пізнання під час вирішення окремих проблемних питань правозастосовної діяльності в окресленій сфері.

Методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища [2, с. 56].

Розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей вимагає залучення інноваційних засобів,

методів, прийомів правоохоронної діяльності, використання у доказуванні нових джерел криміналістично значущої інформації, залучення до взаємодії широкого кола суб'єктів, розроблення адаптованих до потреб дитини тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій тощо. Вказані та інші обставини ініціюють нові криміналістичні дослідження, сприяють реалізації інтеграційної функції криміналістики, яка, використовуючи останні досягнення природничих і технічних наук, пристосовує їх до розв'язання окремих завдань розслідування злочинів, трансформує у правоохоронну практику та адаптує до вирішення завдань кримінального провадження.

Основним предметом пізнання щодо криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей є злочин. Криміналістика вивчає злочин саме з погляду його механізму, тобто діяльну сторону. З іншого боку, предметом пізнання є діяльність із розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності, яка характеризується складністю реалізації поставлених завдань, потребує забезпечення відповідними криміналістичними рекомендаціями.

Таким чином, з методологічного аспекту завдання криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей

полягає у вирішенні ключової проблеми, яка полягає в суперечності між двома видами діяльності: злочинною та правоохоронною, спрямованою на розслідування злочинів. Ці два види діяльності реалізують різні суб'єкти з протилежною метою, з використанням відповідних методів, засобів, прийомів діяльності. Дослідження таких протилежних видів діяльності належить до предметної сфери науки криміналістики, здійснюється із залученням низки методів наукового пізнання [3, с. 65].

Варто підтримати М.В. Костицького, що нині вченому під час дослідження не варто обмежуватися, а слід користуватися натуралістичною, психологічною, феноменологічною, діалектичною, екзистенціалістською, структуралістською, герменевтичною (і лише потім – нормативістською) методологією або творити на їх базі власну методологію наукового юридичного пізнання [4, с. 28].

Ми розділяємо думку про необхідність розроблення спеціальної методології наукового пізнання криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей, однак на підґрунті наявного, напрацьованого дослідниками методологічного інструментарію.

Ієрархічна методологічна система дослідження криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей матиме такий вигляд:

1) філософські принципи, до яких належать принципи взаємозв'язку, розвитку, цілісності, системності, детермінізму, принципової пізнаваності світу тощо;

2) закони й категорії діалектики та логіки, які виконують гносеологічну та методологічну функції;

3) загальнонаукові принципи, до яких належать принципи об'єктивності, обґрунтованості наукових висновків, обов'язковості доведень розуму, міровизначеності тощо;

4) загальнонаукові методи, такі як аналітичний, історичний, порівняльний, структурний тощо;

5) міждисциплінарні та дисциплінарні методи, зокрема тестування, анкетування, спектральний аналіз, юридично-догматичний тощо;

6) закони, категорії, поняття окремих наук, які виконують методологічну функцію і є інструментом дослідження [5, с. 38].

Передусім слід відштовхуватися від конкретних методів наукового пізнання як системи принципів, правил, норм, прийомів отримання та систематизації нових знань про об'єктивну й суб'єктивну реальність. У діяльнісному, процедурному розумінні метод є послідовністю дій, що спрямовані на досягнення пізнавальної мети, тобто отримання та систематизацію нових знань. У праксеологічному контексті метод «дисциплінує» пошук істини, дає змогу рухатися до пізнавальної мети найкоротшим і найефективнішим шляхом [5, с. 33].

Широке коло поставлених завдань зумовлює відповідний підхід до методології дослідження криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей, що, зокрема, знаходить свій вираз у застосовуваних методах.

Розпочнемо із розгляду діалектичного методу, який є всезагальним, щодо нашого предмета дослідження має фундаментальне значення.

Діалектичний метод пізнання має власну структуру, яка охоплює принципи, закони, категорії, що відображають найзагальніші тенденції універсального процесу розвитку в будь-яких сферах суспільного й державного життя [6, с. 204]. Діалектичне висвітлення предмета й об'єкта дослідження сприяє чіткому визначенню системи загальних і спеціальних методів пізнання, збалансоване співвідношення яких позначається на результатах дослідження.

Як слушно зазначає В.О. Коновалова, трактування деяких категорій діалектики щодо окремої галузі знань можна простежити на прикладі названих категорій стосовно процесу розслідування злочинів, який за своєю суттю є процесом пізнання. Розслідування злочинів теж має пізнавальний характер. Його специфіка полягає в тому, що пізнання в цій царині людської діяльності здійснюється у формі доказування [7, с. 190]. За своєю гносеологічною природою пізнання під час розслідування злочинів тотожне пізнанню загальному. Пізнання в цьому процесі підлегле загальним законам гносеології. Закони й катего-

рії матеріалістичної діалектики в цій сфері, як і в інших царинах, є єдино науковим методом пізнання. Діалектика в пізнанні конкретного (під час розслідування злочинів) виявляється у сходженні від живого споглядання (почуттєвого пізнання) до абстрактного мислення (логічного пізнання) [7, с. 191].

Для криміналістики важливе значення мають зв'язки з діалектичною логікою, насамперед із такою концептуальною категорією філософії, як відображення. Ця категорія становить теоретичний і практичний фундамент криміналістики.

Щодо діалектичного методу вважаємо, що важливими для криміналістики є положення діалектики про здатність матерії до відображення, про взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ. Під час розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей можливий аналіз різноманітних форм відображення: починаючи від найпростіших, пов'язаних із контактною взаємодією підозрюваного та потерпілого, і до психофізіологічних, коли факти й обставини фіксуються у свідомості дитини і необхідні спеціальні методи та прийоми, щоб долучити вказану «ідеальну» інформацію до кримінального провадження.

Як відзначає Р.С. Белкін, хоча діалектичний метод визнається вченими всезагальним, однак він не є єдиним методом пізнання, а на його основі формуються інші наукові методи меншого ступеня узагальненості: загальнонаукові та спеціальні методи окремих наук [8, с. 28].

Побудова криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей здійснюється із залученням низки загальнонаукових логічних методів, таких як: аналіз і синтез; індукція і дедукція; абстрагування; конкретизація; узагальнення; аналогія; ідеалізація; формалізація.

У межах здійснюваного дослідження з метою отримання науково обґрунтованих результатів, забезпечення репрезентативності висновків необхідним є застосування системи емпіричних методів дослідження (спостереження, вимірювання, експеримент, порівняння, описання) [9, с. 150–155].

Теоретично важливим і практично значущим є використання методу моделю-

вання – методу дослідження явищ і процесів, заснованого на заміні конкретного об'єкта досліджень (оригіналу) іншим, подібним до нього (моделлю) [9, с. 168]. Моделі застосовуються як ідеальні та матеріальні. Слід підкреслити, що, формуючи концепцію судочинства, дружнього до дитини, у межах котрої здійснюється процес розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей, використовується саме процес моделювання – правових, теоретичних та праксеологічних засад розроблюваного інституту. Поєднаний із моделюванням такий метод наукового пізнання, як експеримент.

Новими у методології криміналістичного наукового дослідження є евристичні методи.

Найважливішим із механізмів наукової творчості й одночасно евристичним методом наукового пізнання є інтуїція – особлива форма стрибка від незнання до знання, переривання поступовості руху думки, переплетіння логічного і психічного механізмів мислення людини, стрибок від вихідних даних до результату; спроможність прямого бачення істини без її попереднього логічного обґрунтування [9, с. 174].

Важливість використання методу інтуїції під час розслідування злочинів обґрунтована у працях В.О. Коновалової, М.І. Панова [5, с. 38].

Слід підкреслити значення спеціальних методів наукових досліджень, а саме спеціально-правових методів дослідження (порівняльно-правового, історико-правового, догматичного, системно-структурного, системного аналізу).

Варто зауважити про необхідність розмежування методів теоретичного наукового пізнання і методів практичної діяльності. Так, обидва види пізнавальної діяльності ґрунтуються на використанні одних і тих самих філософських, загальнонаукових та окремонаукових методів. Водночас використовуються й методи, зумовлені характером завдань, що вирішуються суб'єктом пізнання. Тобто потрібно розрізняти методи пізнання, які застосовуються криміналістом-науковцем та криміналістом-слідчим [11, с. 28].

Необхідність розмежування методів науки (наукового пізнання) і методів прак-

тики (практичного пізнання) важлива під час формування як теоретичних положень криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та недоторканності дітей, так і практичних рекомендацій, а також забезпечення нерозривного зв'язку теорії та практики.

Отже, процес пізнання істини у розслідуванні та судовому розгляді, як відзначає В.Ю. Шепітько, підпорядкований загальним закономірностям з урахуванням певних особливостей. Розкриття та розслідування злочинів являє собою окремих випадок пізнання об'єктивної дійсності. Розслідування злочинів та розгляд кримінальних справ у суді мають ретроспективний характер. Слідчий або суд вивчають подію злочину за допомогою відбитків, залишених на місці події, речових доказів, показань свідків, висновків експертиз. Відображення злочинів у матеріальних або ідеальних слідах характеризується тим чи іншим ступенем повноти або фрагментарності. Процес пізнання під час розслідування злочинів відбувається в установленій законом процесуальній формі, з додержанням процедури збирання доказів, конструювання версій, використання засобів доказування. Встановлення істини під час розслідування обмежено часом, строками, визначеними законодавством [12, с. 30–31].

Відповідно, виходячи із зазначеної вище тези, слід зробити важливе уточнення, що методологічний рівень опрацювання криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей передбачає охоплення як процесу розслідування злочинів, так і їх наступного судового розгляду, під час якого здійснюється остаточне пізнання події кримінального правопорушення, і криміналістична методика розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей має кінцевою метою досягнення завдань кримінального провадження, що можливо лише за умови остаточного опрацювання справи по суті.

Особливе значення під час формування криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей мають спеціальні – криміналістичні – методи.

Спеціальні методи криміналістики використовуються безпосередньо для вирішення її завдань. Система спеціальних методів криміналістики складається з двох груп методів, таких як:

1. Власне криміналістичні методи (криміналістична ідентифікація; криміналістична діагностика,; техніко-криміналістичні методи: методи дактилоскопії, трасології, судової балістики; методи організації розслідування, планування проведення слідчих (розшукових) дій та ін.).

2. Методи інших наук (фізики, хімії, біології, соціології, антропології, антропометрії, психології, кібернетики та ін.), пристосовані для вирішення криміналістичних завдань. Однак така трансформація не є простим пристосуванням, а є якісним перетворенням методу, що здійснений саме в криміналістиці за рахунок інтеграції природничо-наукових, технічних і криміналістичних знань [13, с. 68].

До спеціальних методів криміналістики (власне криміналістичних) і відносять криміналістичне версіювання, криміналістичне планування, криміналістичний аналіз.

Щодо спеціальних методів, В.Ю. Шепітько зауважує, що у теорії криміналістики сьогодні залишаються невпорядкованими належним чином спеціальні методи, відсутня їх чітка класифікація, не проведено їх систематизацію [12, с. 31].

Таким чином, широке коло поставлених завдань зумовлює відповідний підхід до методології дослідження криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей, що знаходить вираз у застосуванні методів згідно з ієрархічною структурою:

- 1) діалектичний метод (всезагальний);
- 2) загальнонаукові логічні методи (аналіз і синтез; індукція і дедукція; абстрагування; конкретизація; узагальнення; аналогія; ідеалізація; формалізація); емпіричні (спостереження, вимірювання, експеримент, порівняння, описання), евристичні (інтуїція);
- 3) спеціальні методи наукових досліджень, а саме спеціально-правові методи дослідження (порівняльно-правовий, історико-правовий, догматичний, системно-структурний, системного аналізу);

4) спеціальні методи криміналістики – власне криміналістичні методи (криміналістична ідентифікація, криміналістична діагностика, криміналістичне версіювання) та методи інших наук (фізики, хімії, біології, соціології, психології, кібернетики), пристосовані для вирішення криміналістичних завдань.

Отже, методологічні засади криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та стате-

вої недоторканності дітей та судового розгляду відповідних кримінальних проваджень ґрунтуються на загальних положеннях методології наукового дослідження, враховують спеціальні прийоми реалізації методів наукового дослідження, які пристосовані для цілей науки криміналістики, покликані вирішити завдання криміналістичних досліджень і потреби практичної правозастосовної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шепітько В.Ю. Природа та предмет вивчення криміналістики в системі наукового знання. Шепітько В.Ю. Вибрані твори. Харків : Апостіль, 2010. 574 с.
2. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник [6-те вид., перероб. і допов.]. Київ : Знання, 2008. 295 с.
3. Черноус Ю.М. Методологічні засади криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. *Філософські та методологічні проблеми права* : наук. журн. / [редкол. : В. В. Черней (голова) та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. № 1 (13). С. 63–76.
4. Костицький М.В. Нормативізм як методологія юриспруденції. *Філософські та методологічні проблеми права* : наук. журн. / [редкол. : В. В. Черней (голова) та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. № 1 (11). С. 18–29.
5. Шевчук Р.М. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. *Філософські та методологічні проблеми права* : наук. журн. / [редкол. : В. В. Черней (голова) та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. № 1 (11). С. 31–44.
6. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [Ю. С. Шемшученко та ін.]. Київ : Укр. енцикл., 1999. Т. 2. 744 с.
7. Коновалова В.О. Проблеми методології галузевих наук (на прикладі наук кримінально-правового циклу). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2012. № 1 (68). С. 185–192. URL: file:///C:/Users/User/AppData/Local/Temp/varny_2012_1_20.pdf
8. Белкин Р.С. Криминалистика : проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва : НОРМА, 2001. 240 с.
9. Методологія наукових досліджень : підручник / О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань. Харків : Право, 2019. 368 с.
10. Коновалова В.О., Панов М.І. Інтуїція: поняття і роль у судочинстві. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 1999. № 1(16). С. 180–188.
11. Волобуєв А.Ф. Про методи криміналістики. *Про актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів* : зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф. Київ, 2010. С. 28–30.
12. Шепітько В.Ю. Методологія криміналістики : наукові підходи і філософські начала. Шепітько В. Ю. Вибрані твори. Харків : Апостіль, 2010. 574 с.
13. Криміналістика : підручник / [В.В. Пясковський, Ю.М. Черноус, А.В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. [2-ге вид., перероб. і допов.]. Київ : Філія вид-ва Право, 2020. 752 с.